

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.27

DOI 10.32755/sjlaw.2021.03.058

Єрмак О. В.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-1872-0383

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНІХ

Автором констатовано факт переосмислення розуміння домінуючої позиції законодавця про необхідність та успішність застосування каральних заходів щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. У статті наведено приклади нормативних джерел у галузі захисту прав і свобод людини, статистичні дані, що свідчать про доцільність реформування наявної системи інших заходів кримінально-правового характеру, розширення практики їх застосування в галузі ювенальної юстиції.

Ключові слова: неповнолітній, заходи кримінально-правового характеру, злочин, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. На сьогодні кримінальне право України громадянами нашої держави сприймається винятково крізь призму таких понять, як злочин і покарання, принцип невідворотності покарання за вчинення злочину та ін. Разом з цим швидкі соціальні перетворення, глобалізація та інформатизація, євроінтеграційний вектор руху України спрямований на європейські цінності, необхідність додержання принципу верховенства права, прискорення науково-технічного прогресу впливають на трансформацію засобів, зміну форм, видів, цілей застосування заходів кримінально-правового характеру. Поступово людство відмовляється від карально-репресивних способів впливу на правопорушників і розширює сферу застосування відновного правосуддя. Ефективне виконання завдань щодо кримінально-право-

вого забезпечення охорони найважливіших людських цінностей у сучасному кримінальному праві здійснюється не лише шляхом застосування кримінальної відповідальності, основною формою якої визнається покарання, але й інші (альтернативні) кримінальної відповідальності заходи кримінально-правового реагування на злочинні вияви, особливо у сфері відновного ювенального правосуддя. Водночас упродовж декількох останніх років спостерігається позитивна тенденція до зниження рівня дитячої злочинності. Порівняно з 2019 роком у 2020 році цей показник знизився на 9 % (з 4 до 3,7 тис.). Також у 2020 році на 16 % зменшилася кількість неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення (з 3,5 до 2,9 тис.) [1]. Необхідність удосконалення забезпечення прав неповнолітніх засуджених на продовження освіти і професійного навчання визначено як один з напрямів підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань (абзац 3 п. 5.11 Стратегії реформування судової влади, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015) (далі – Стратегія) [2].

Вищезазначені наміри законодавця в галузі захисту прав людини отримують своє логічне продовження в комплексі заходів, що здійснюються на загальнодержавному рівні в рамках Плану з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р [3].

Незважаючи на те, що на сьогодні в нашому законодавстві приділено досить велику увагу імплементації міжнародних стандартів у галузі ювенальної юстиції, слід зазначити, що кожен рік більш як 6,5 тис. дітей вчиняють кримінальні протиправні діяння та стосовно понад 3 тис. з них національні суди виносять обвинувальні вироки. Серед такої кількості правопорушень значну частину злочинів становлять корисливі та корисливо-насилені злочини. Більша половина цих кримінальних правопорушень є злочинами, що вчинені групою осіб. Не вирішеною проблемою залишається повторність злочинів неповнолітніх [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що інші заходи кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення в різний час розробляли у своїх наукових доробках українські та зарубіжні вчені, зокрема М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, Т. А. Денисова, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. К. Дуюнов, О. О. Книженко, О. В. Козаченко, В. М. Козирєва, В. М. Куц, Я. О. Триньова, Н. Ю. Скрипченко, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, А. М. Ященко та інші. Проблема реалізації в національному законодавстві міжнародних стандартів у галузі захисту прав засуджених присвячені праці таких науковців, як: І. В. Боднар, В. В. Василевич, А. П. Гель, О. М. Джужа, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, Г. О. Радов, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, І. В. Іваньков, О. І. Іваньков, С. І. Халимон, М. І. Хавронюк, С. В. Царюк, І. С. Яковець та ін.

Метою статті є розгляд інших заходів кримінально-правового характеру крізь призму вимог і рекомендацій світових та європейських стандартів у галузі ювенального правосуддя.

Для досягнення вказаної мети слід вирішити такі завдання: 1) здійснити аналіз міжнародних документів у галузі ювенальної юстиції в частині кримінально-правового забезпечення застосування інших заходів кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні діяння неповнолітніх; 2) провести зіставлення положень міжнародних стандартів та вітчизняного кримінального закону щодо питання про застосування інших заходів кримінально-правового характеру щодо дітей; 3) зробити висновки і визначити напрями перспективних наукових розвідок у цій царині правової науки.

Виклад основного матеріалу. Рекомендацією Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (1987 р.) наголошувалось на поступовій відмові від поширеної практики застосування каральних заходів впливу та заміні їх на альтернативні, що мають значний соціально-інтегративний потенціал через навчання, професійну освіту, громадські роботи, що відповідають рівню розвитку дитини та мають на меті не покарання за вчинене кримінально-протиправне діяння, а слугують цілі виховання дитини [5].

На жаль, серйозною проблемою на шляху розширення практик відновного правосуддя є відставання вітчизняного законодавства від міжнародних стандартів у цій галузі та від науково обґрунтованих рекомендацій, що підготовлені за результатами досліджень вітчизняних та зарубіжних криміналістів.

Робота з переорієнтування діяльності правоохоронних органів з репресивного на відновний характер відповідальності підлітків триває. З цією метою Генеральним прокурором та Міністром юстиції України 16 квітня 2020 р. підписано спільний наказ про подальшу реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», який став підґрунтям для запровадження практики відновного правосуддя на всій території України. Водночас викликає сумнів у застосуванні запропонованої назви правового документа. На нашу думку, вона не відповідає сучасній кримінально-правовій концепції про дві кримінально-правові конструкції, якими є злочин і кримінальний проступок. Останні є видами кримінального правопорушення, але різними за своїм змістом формами протиправної поведінки, що лише своїм існуванням подвоюють категорії науки кримінального права, а отже, і повинні визначати різні підходи до підсистем засобів реагування на кримінальні протиправні діяння. Логічним, на наш погляд, є існування підсистеми засобів реагування на злочини і кримінальні проступки. Утворенням, що включатиме обидві вказані підсистеми, буде система засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення. З огляду на бінарний підхід законодавця, який був не один рік предметом жвавих дискусій науковців та юристів-практиків і отримав визнання та закріплення на офіційному рівні в законі про кримінальну відповідальність, вважаємо, що програму щодо визнання, підтримки та розвитку відновного правосуддя, затверджену спільним наказом Міністра юстиції України та Генерального прокурора, доцільно було б назвати «Програмою відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Такий варіант назви повною би мірою відповідав букві Кримінального кодексу України, тобто зміст правового явища відповідав би її формі. Внаслідок гуманізації

кримінального судочинства з 2013 року більш ніж вдсятеро зменшилася кількість засуджених у виховних колоніях (з 890 до 63 осіб) [1].

Суттєвим поштовхом до зміни концепції кримінально-правового реагування на кримінальні протиправні діяння стали глобалізаційні процеси та міжнародні інтеграційні процеси у сфері ювенальної юстиції, до яких долучилась і Україна шляхом пересомислення українською кримінально-правовою доктриною поглядів на основні категорії науки кримінального права: заходи кримінально-правового впливу, кримінальну відповідальність, покарання, злочин і кримінальний проступок тощо.

Міжнародно-правові організації (Організація Об'єднаних Націй, Рада Європи, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини) мультивекторно впливають на розробку на теоретичному рівні та застосування на практиці спеціальних заходів протидії злочинності, в тому числі ювенальної. Одним з видів впливу міжнародного співтовариства на вироблення і реалізацію кримінально-правової політики на національному рівні є розробка, прийняття та імплементація в національні кримінально-правові системи міжнародних правових документів у галузі захисту прав людини, засуджених, жінок, дітей.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, особливо будь-якої дитини, та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суди як органи державної влади повинні своєчасно й дієво захищати визнані у цивілізованому суспільстві права та свободи кожної людини в кожному цивільному, адміністративному або кримінальному провадженні. Особливу увагу суди повинні приділяти своєчасному й повному виконанню судових рішень, оскільки це має важливе значення для реального поновлення прав і свобод [7, с. 362, 366] Однією з істотних проблем виконання судових рішень в Україні є гранично низька частка їх фактичного виконання (пункт третій Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 [2]. Одним

із кроків на шляху до підвищення ефективності правосуддя є розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами у спрощеному провадженні; запровадження ефективних процесуальних механізмів для запобігання розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення питання доцільності введення інституту мирових суддів. З урахуванням положень Стратегії підвищення ефективності запобігання злочинів і реабілітації засуджених неповнолітніх та вдосконалення системи засобів кримінально-правового реагування на кримінальні правопорушення та виконання покарань і застосування альтернативних заходів кримінально-правового впливу на поведінку осіб, які не досягли віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, можуть стати такі заходи:

1) розробка та практичне застосування сучасних підходів до управління пенітенціарними установами. Вирішення проблеми переповненості установ виконання покарань, вдосконалення тюремної інфраструктури і залучення приватного сектору;

2) вдосконалення етичних та дисциплінарних правил і механізмів внутрішнього контролю в пенітенціарних установах;

3) вдосконалення системи відбування покарання неповнолітніми із забезпеченням їм права на продовження освіти й професійного навчання;

4) впровадження індивідуалізованого підходу до відбування покарання, поліпшення заходів безпеки в пенітенціарних установах;

5) розробка ефективних не каральних заходів кримінально-правового реагування на неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення;

6) удосконалення механізмів протидії і запобігання жорсткому поводженню в пенітенціарних установах шляхом заміни органу, уповноваженого здійснювати нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях та інших примусових заходах, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, – органів прокуратури

України на «конституційний аналог» – подвійну систему регулярних пенітенціарних інспекцій (п. 9 Розділу XIV Перехідні положення Конституції України) [8];

7) удосконалення нормативно-правової бази щодо призначення інших засобів кримінально-правового характеру на кримінальні правопорушення неповнолітніх;

8) зменшення кількості покарань, пов'язаних із позбавленням волі;

9) розроблення нормативної та інституційної бази для надання послуг пробації;

10) визначення альтернативних наявним засобам впливу на посткримінальну поведінку осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності;

11) перепрофілювання та навчання співробітників пенітенціарної служби для створення повноцінної сучасної служби пробації; забезпечення технічної бази для функціонування служби пробації;

12) вдосконалення кримінально-правового забезпечення та суміжних інститутів інших галузей права, що визначають порядок примусового лікування та надання психіатричної допомоги дітям, що скоїли суспільно небезпечні діяння.

Висновки. Підсумовуючи проаналізований у цій публікації матеріал, можемо стверджувати, що необхідність розширення практики застосування відновлювальних (не каральних) засобів кримінально-правового реагування щодо неповнолітніх зумовлена зменшенням кількості неповнолітніх, що засуджуються до покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Варто констатувати, що активно відбувається гуманізація ювенальної кримінальної політики та законодавства, яка повинна бути відображена в нормах КК України у вигляді нових форм, альтернативних кримінальній відповідальності заходів впливу на спеціальних суб'єктів (дітей) кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Звіт про діяльність прокуратури у 2020 році. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668 (дата звернення: 20.08.2021).

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

3. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.08.2021).

4. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1335-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (дата звернення: 06.08.2021).

5. Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх: рекомендація Комітету міністрів державам-членам Ради Європи від 17.09.1987 р. № R (87) 20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення: 20.08.2021).

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

7. Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина: постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30.05.1997 р. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*: 1973–2010 рр. Видання сьоме, зі змін. та доповн. Харків: Одісей, 2011. 464 с.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.08.2021).

Yermak O.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF LEGISLATIVE REGULATION DEVELOPMENT OF MEASURES OF CRIMINAL LEGAL INFLUENCE ON JUVENILES

Dynamic processes of European integration in Ukraine to some extent have a positive effect on the state of Ukrainian legislation. In the criminal law of Ukraine, such positive trends include the transformation of the worldview of criminologists into forms of criminal law response, which is manifested through the adoption of the so-called “two-line response system”; official enshrinement in the Criminal Code of Ukraine and the introduction of the criminal offenses division declared in 2012 by the Criminal Procedure Code of Ukraine into crimes and criminal

offenses; etc. The author states the fact of rethinking the understanding of the dominant position of the legislator on the need and success of punitive measures against persons who have committed socially dangerous acts. A serious problem on the way to expanding the practices of restorative justice is the lag of domestic legislation from world and European standards in this area and from scientifically sound recommendations prepared on the basis of research by domestic and foreign criminologists. The article provides examples of normative sources in the field of protection of human rights and freedoms, statistical evidence of the feasibility of reforming the existing system of other measures of criminal law, expanding the practice of their application in the field of juvenile justice. A review of recent scientific sources has outlined the prospects for future scientific research on the application of other measures of criminal law response to criminal offenses of juveniles. The humanization of juvenile criminal policy and legislation is actively taking place, which should be reflected in the norms of the Criminal Code of Ukraine in the form of new forms of alternative criminal liability measures to influence special subjects (juveniles) of criminal offenses.

Key words: *juvenile, measures of criminal law nature, other measures of criminal law nature, punishment, criminal liability.*

Reference

1. Office of the Attorney General (2020), *Report on the Activities of the Prosecutor's Office in 2020 (in accordance with Art. 6 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office")*, available at: https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668 (accessed 20 August 2021).

2. Ukraine (2015), *Strategy for reforming the judicial system, the jurisdiction and related legal institutions for 2015-2020*: Decree of the President of Ukraine dated 20 May, 2015, № 276/2015, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text> (accessed 06 August 2021).

3. Ukraine (2021), *On Approval of the Action Plan on the Implementation of the National Strategy in the Field of Human Rights for 2021–2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23 June, 2021, № 756-p, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2021-%D1%80#Text> (accessed 20 August 2021).

4. Ukraine (2019), *On approval of the Action Plan for the Implementation of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children until 2023*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27 November, 2019, № 1335-p, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-a1335r> (accessed 06 August 2021).

5. Council of Europe (1987), *On the Social Impact on Juvenile Delinquency*: Recommendation of the Committee of Ministers to Member

States of the Council of Europe dated 17 September 1987, № R (87) 20, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (accessed 20 August 2021).

6. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine dated 5 April, 2001, № 2341-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 06 August 2021).

7. Ukraine (2011), *On Strengthening of Judicial Protection of the Rights and Freedoms of the Person and the Citizen: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine № 7 dated 30 May, 1997, Collection of resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in criminal cases: 1973–2010. 7th Edition*, Odisei, Kharkiv.

8. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine*: Law of Ukraine dated 28 June, 1996, № 254к/96-ВР, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 06 September 2021).